

I. Grafenauer | Še Mavri v narodni pesmi

O mlajši inačici »Lepe Vide«

Inačica »Lepe Vide«, ki jo je po narekovanju Mice Štularjeve v Kropi zapisal R. Poznik (SNP, št. 75),⁶ se v prvem delu sklada z ihansko inačico:⁷ zamorski trgovec in pomorski grabež Vido na ladjo zvijačno zvabi, da jo laže odpelje; v drugem delu pa ustreza bolj Smoletovemu zapisu:⁸ pogovarja se s soncem in z luno. Na koncu pa gre kropenska inačica svojo pot, ko Vida sonce vpraša: »Sonce, naj grem s taboj domu?« Sonce se nekaj brani, naposled pa le privoli:

»Opoldne bom eno uro stavil,
pa še ti z manoj počij.«

In prozni pristavek (nadaljevanje pesmi same je narekovalki izpadlo iz spomina ali pa ga nikoli ni znala) pravi: Sonce jo je pripeljalo na dom.

Ta čudežna rešitev iz zamorske dežele je prvotno brezupno tragiko »Lepe Vide« nedvomno šele pozneje zamenjala. Vendar pa je zamena lahko tudi že prav stara, najbrž še srednjeveška. Saj srečavamo v daljši vrsti naših srednjeveških pripovednih pesmi motive, ki niso nič drugega kakor na srečno obrnjeni nasprotki (časih kar inačice) tragičnih motivov in pesmi. Taka je predvsem begunjska inačica balade o »Mrtvem, ki pride po nevesto« (SNP, št. 63.; zapisal Ant. Jeglič); v njej se Majdalenka reši, ker pravočasno ura dvanajst bije, medtem ko v obeh preddvorskih inačicah na ljubčevem grobu umre (SNP, št. 61—62.; zapisal M. Valjavec). Tako si stojita nasproti tudi češka inačica — porabljena v Erbenovi baladi »Svatební košile«⁹ v kateri se nevesta reši, in stara angleška balada »Williams ghost« (Viljemov duh) z nemško inačico vred, v kateri se nevesta pogubi — po njih je zamislil Bürger svojo »Lenoro«, poslovenil pa jo je Prešeren. Taka je pesem o »Srečni nevesti« (SNP, št. 108—111.), kjer nevesta srečno uide taščinim nakanam, da bi jo umorila, v nasprotju s tragično »Nesrečno nevesto« (Mlado Bredo, SNP, št. 102—107.), »V deveto deželo omoženo« (SNP, št. 97—98.), »Z roparjem omoženo« (SNP, št. 99—100.). Tudi pesmi o »Ribniški Alenčici« (SNP, št. 92.), ki jo grofovski snubec ravno še o pravem času iztrga turškim ugrabiteljem iz rok, o »Ribniški Jerici« (SNP, št. 93—94.), ki jo krščanski junak iz suženjstva reši in

⁶ Gl. Dom in svet, 1937/38, 232—233.

⁷ Gl. Dom in svet, 1937/38, 233—234. Zapisal jo je dr. A. Breznik, pela Kórezova Jera.

⁸ Dr. Avg. Žigon, Dom in svet, 1927, 38. Druge redakcije in snimek Prešernovega rokopisa prav tam, str. 39—41.

⁹ Karel Jaromír Erben, Kytice z pověstí národních, št. 3. — Slovenski prevod glej pri Stritarju, Zbrani spisi, VII, 124—136 (Mrtvaški ženin). Prim. Jaroslav Vlček, Dějiny české literatury, IV², 1931, 254—255.

domov pripelje (kakor Matjaž Alenčico ali žena kompostelskega romarja), o »Zajetem bratu in sestri«, ki sama domu ubežita (SNP, št. 95.) in pripovedka o Miklovi Zali, ki se ravno na moževo poroko iz Turškega vrne, so srečni nasprotki k žalostnim pesmam o »Turškem ropu« (SNP, št. 96.), o »Ugrabljeni ženi« (SNP, št. 90—91.).

Posebnost kropenske inačice k »Lepi Vidi« nasproti pravkar navedenim narodnim pesmim je le ta, da Vide ne reši rešiteljevo junaštvo in zvijača ali lastna tvegavost, ampak — sonce; rešitev je torej čudežna. Pa tudi čudežna rešitev iz saracenskega suženjstva je v srednjeveški ljudski poeziji večkrat izpričana, čeprav čudežni rešitelj ni ravno sonce, ampak svetnik.

Naj navedem tak zgled iz Zlate legende (*Legenda aurea*) znanega dominikanca Jakoba de Voragine (iz Viraggia pri Genovi,¹⁰ r. ok. l. 1230., u. kot nadškof v Genovi l. 1298.):¹¹

Neki bogat človek je dobil po priprošnji sv. Nikolaja sina ter mu dal ime Adeodatus (Bogdan). Tudi je dal božjemu svetniku zgraditi kapelo v svoji hiši in je vsako leto njegov god praznično obhajal. [Bil pa je tisti kraj v bližini dežele Agarencv (Arabcev)].¹² Bogdana so torej ob neki priliki Agarenci ujeli in ga kot sužnja prisodili svojemu kralju. Drugo leto, ravno ko je oče pobožno obhajal praznik svetega Nikolaja in je deček z dragoceno kupo v roki kralju stregel, se je deček spomnil svojega ujetja, žalosti svojih staršev in veselja, ki ga je bila nekdanj ta dan polna vsa hiša, in je začel prav iz dna srca zdihovati. Kralj je s pretnjami iz dečka izvlekel, zakaj tako zdihuje, in mu je nato dejal: »Naj počne tvoj Nikolaj, kar hoče, ti ostaneš tu moj suženj!« Tisti trenutek pa se vzdigne silen vihar in pretrese vso palačo do dna, dečka pa odnese s kupo vred in ga postavi pred vrata cerkve, kjer so starši obhajali svetnikov god. In veselje vseh je bilo veliko. — Drugod se pa bere, da je bil omenjeni mladeč iz Normandije in da ga je [na poti do morja]¹² sam sultan ujel in ga dal mnogokrat pred svojimi očmi pretepati. Ko so ga ravno na praznik sv. Nikolaja spet izbičali in v ječo zaprli in je deček tam jokaje molil za svojo osvoboditev in si želel veselega praznika, ki so ga starši po stari navadi tedaj obhajali, je, kot bi trenil, zaspal in se zbudil v kapeli svojega očeta.

Tudi tu gre torej za ugrabitev po Saracenih kakor pri Lepi Vidi, suženj je v kraljevski službi kakor Vida v kraljčini; tu in tam ima

¹⁰ G. Schnürer, *Kirche und Kultur im Mittelalter*, 1929², Ferd. Schöningh, Paderborn, 406.

¹¹ Jacobus de Viragine, *Lombardica historia que a plerisque Aurea legenda sanctorum appellatur*, *Legenda iij: De sancto Nicolao*, G. — Knjiga je inkunabel frančiškanske knjižnice v Ljubljani. Obsega razen dobre izdaje tega spisa Jakoba iz Viraggia, ki se končuje za sestavkom *De sancto Pelagio*, obsegajočim tudi lombardsko zgodovino (*Incidentia*), in *De dedicatione ecclesiae* z opombo *Explicit legenda lombardica Jacobi de Viragine ordinis praedicatorum episcopo iaiensis*. Sledi še vrsta legend, ki so jih drugi avtorji pozneje Jakobovemu delu dodali. Na koncu knjige je zaznamek: *Finiunt quorundam sanctorum legende adiuncte post Lombardicam historiam. Anno domini Millesimo quadringentesimo nonagesimoseptimo*. — V francoskem prevodu Teodora de Wyzewa (*Le bienheureux Jacques de Voragine, La Légende Dorée* traduit du Latin d'après les plus anciens manuscrits. Par Teodor de Wyzewa. Ouvrage couronné par l'Académie française. Perrin et Cie. Paris, 1929) je to mesto na str. 26—27.

¹² Kar je v oglatem oklepaju, tega v francoskem prevodu ni.

dragocena posoda neki pomen, tu in tam je rešitev čudežna, pri obeh po neki nenavadni naravni sili (tu sonca, tam viharja), le da čudežno pomoč po naravni sili dečku pošlje sv. Nikolaj, Vida si jo pa od sonca sama izprosi.

Zgodba v Zlati legendi seveda nima vrednosti kot zgodovinsko sporočilo, a kakor vsaka narodna pesem ali pripovedka ima nesporno veljavo kot odsvit določenih zgodovinskih razmer. Legenda o sv. Nikolaju odseva z zgodbo o Lepi Vidi vred saracensko nevarnost; a to prednost ima, da se dá postanek legende časovno bolj določiti.

Zgodba o dečku izvira po vsej verjetnosti iz 12. stoletja. Za to govori sporočilo, da je ležala dežela, v kateri je bil Adeodatus doma, tik arabske dežele, dočim drugo sporočilo pravi, da je bil iz Normandije; če obe sporočili strnemo, dobimo podatek, da je bil deček normanskega rodu, morda tudi še v Normandiji rojen, a da je družina bivala, če naj bi slikala zgodba razmere ob koncu 11. stoletja, v Italiji, tedaj bližnji sosedi saracenske Sicilije, sicer pa v Siciliji, preden so jo podedovali mogočni Štavfovci (1194), ki je imela za bližnje prekomorske sosede tuniške Mavre. Trinajsto stoletje je že zaradi štavfovske moči izključeno, pa tudi, ker bi bilo premalo časa med dogodkom in objavo legende v Zlati legendi, nastali po nekih avtorjih že ok. l. 1255,¹³ po drugih ok. l. 1270;¹⁴ v tem kratkem času bi se pripovedka ne bila mogla razviti. Pa tudi 11. stoletje ni preveč verjetno, ker se je češčenje sv. Nikolaja na Zapadu začelo širiti šele, ko so prenesli svetnikove svetinje l. 1087. v Bari v Apuliji; z njimi vred so dospele na Zapad tudi grške legende o svetniku; nato šele so začele kliti tudi nove legende zapadnega izvora.

Sam motiv rešitve po soncu, ki je v Lepi Vidi uporabljen, je sicer morda še starejši kakor legendarna zgodba o sv. Nikolaju, ki je z viharjem dečka rešil iz suženjstva, ker ni izključeno, da je bajeslovnega izvora. K pesmi o »Lepi Vidi« pa se je mogel pritakniti šele pozneje, ko je spomin na resnični, nedvomno tragični dogodek v ljudskem spominu že spuhel. Zaradi mnogih sličnosti med legendo o Nikolaju in novo inačico Lepe Vide pa je več ko verjetno, da se je domišljija kakega poznejšega pevca narodne pesmi oplodila ravno ob legendi Jakoba iz Viraggia, bodi da je prišla v naše kraje že legenda sama kot ljudsko izročilo brez posredovanja Zlate legende po navadnih potih narodne poezije iz kraja v kraj, od dežele do dežele in od naroda do naroda po potnikih, romarjih, križarjih; bodi da je prišla šele pozneje po knjigi od samostana do samostana in po pridigarjih in bratih in tretjerednikih med širše ljudske sloje — tretjerednike so imeli in imajo ne samo frančiškani, ampak tudi dominikanci. Znano pa je, kako hitro se je knjiga Jakoba iz Viraggia širila: v drugi polovici 13. stoletja je bila spisana, že v prvi polovici 14. stoletja pa je bil po njej sestavljen za praško škofijo češki Passionál.¹⁵

¹³ Teodor de Wyzewa v zgoraj navedenem francoskem prevodu, str. XII.

¹⁴ Der Große Herder, 7, s. v. Legenda aurea, st. 802: 1263—1288.

¹⁵ Jaroslav Vlček, Dějiny české literatury, I.², L. Mazáč v Praze, 1931, 16.

Še o Romarju sv. Jakoba Kompostelskega

Tudi k zgodbi naše narodne pesmi o Romarju sv. Jakoba Kompostelskega¹⁶ nahajamo v Zlati legendi Jakoba iz Viraggia mikavno inačico. Saj ima ta dominikanec v legendi o sv. Jakobu starejšem kar vrsto zgodeb o kompostelskih romarjih, ki jim je apostol sam čudežno pomagal. Ena teh zgodeb pripoveduje tole:^{16a}

Papež Kalikst poroča, da je prosil neki barcelonski meščan, ko je prišel okoli l. Gospodnjega 1100. k sv. Jakobu (v Kompostelo), samo za to, da bi ga v prihodnje ne ujeli kaki sovražniki in kot sužnja pridržali. Ko se je torej po morju vračal, so ga Saraceni ujeli in večkrat kot sužnja prodali; a verige, s katerimi so ga zvezali, so se vselej same po sebi razrešile. Ko so ga že trinajstič prodali in v dvojne verige vklenili in je jetnik sv. Jakoba na pomoč poklical, se mu je sveti Jakob prikazal in mu dejal: »Vsa ta nesreča je prišla nadte, ker se v moji cerkvi nič nisi spomnil zveličanja svoje duše, ampak si želel samo svobode svojemu telesu. Vendar pa me je Gospod v svojem usmiljenju poslal, da naj te odrešim. Pri tej priči so se verige raztrgale in mož se je napotil [skozi saracensko deželo in njihova mesta] v domačo deželo, držeč v rokah ostanek razlomljenih verig kot dokazilo tega čudeža, [tako da so ga vsi videli in se čudili. Če ga je namreč hotel kdo prijeti, se je ob pogledu na verige ustrašil in zbežal. Pa celo, če so ga hoteli na poti skozi puščavo napasti levi in druge zveri, so se ob pogledu na verige kar stresle in takoj planile v beg].¹⁷

V dvojnem pogledu je ta legendarna zgodba važna za presojo naše narodne pesmi o Kompostelskem romarju. Legenda je nastala v istem zgodovinskem in kulturnem okolju kakor naša romanca in potemtakem pač ni več dvomljivo, da so krščanskega »španskega kralja« naše pesmi v že davno izgubljeni njeni prvotni obliki ujeli Saraceni-Mavri in ne turški car. Pa tudi čas, v katerem se naj bi bila Jakobova legendarna zgodba naključila (l. 1100.), se lepo sklada z dobo, ki smo jo določili kot najverjetnejšo za snov romanski predlogi naše narodne romance.¹⁸ Četudi bi letnici 1100 ne hoteli verjeti, nas že ime papeža Kaliksta, ki ga Jakobus de Voragine kot vir navaja, pelje v prav isti čas; saj more to biti samo Kalikst II., ki je vladal od l. 1119. do 1124. — protipapež Kalikst (III.), 1168—1178., za blaženega dominikanca sploh ni bil papež. In to je tisti čas od konca 11. do začetka 12. stoletja, ki smo domnevali, da je v njem nastal in se razširil romanski vzorec naši slovenski pesmi.

Pri tej priložnosti naj popravim še neko opomnjo rajnega profesorja dr. K. Štreklja v predgovoru k 1. zvezku njegove važne objave Slovenskih narodnih pesmi. Tam je namreč sporedil našo romanco o »Romarju sv. Jakoba Kompostelskega« z nemško »St. Jakobs Pilgerlied« iz zbirke »Des Knaben Wunderhorn«.¹⁹

¹⁶ Prim. DS 1937/38, str. 338—348.

^{16a} Latinski inkunabel iz l. 1497.: Legenda xciiij De sancto Jacobo apostolo maiori, odstavek G, druga zgodba. — Prevod Teodora de Wyzewa, legenda XCIII., str. 360.

¹⁷ Gl. op. 12!

¹⁸ Gl. DS, 1937/38, 347.

¹⁹ SNP, I., str. XIII., op. 1. — St. Jakobs Pilgerlied (v Reclamovi izdaji Des Knaben Wunderhorn, hrsg. v. Friedrich Bremer, str. 524—526) sta L. Achim

A ta stara nemška romarska pesem, ohranjena rokopisno s konca 15. stoletja, nima z našo romanco (in z nemško o Rimskem grofu²⁰) prav nič skupnega. Najprej namreč v treh kiticah pripoveduje, kako naj je kompostelski romar oblečen²¹ in duhovno pripravljen za tako težko in nevarno pot; potem pripoveduje o težavah in prijetnostih na poti skoz prijazno nemško Švico, negostoljubno francosko Švico, ubožno in neprijazno Savojo in Gaskonjo, bogato in gostoljubno Provansalsko, Langue d'Oc in Špansko. Naposled pa pripoveduje — in to je poglobitna vsebina pesmi — o zločinskem gospodarju kraljevskega hospica v »Alle Fabe« (Val de Navia?), ki je zakrivil že mnogim nemškim romarjem smrt; a ko se španski kralj iz Burgosa sam prepriča o resničnosti romarskih pritožeb in obtožeb, ga s hčerjo vred obsodi na smrt.

O nepoštenem krčmarju na poti do Kompostele poroča tudi nizozemska romarska pesem o sv. Jakobu Kompostelskem (Uhland, št. 303. iz antverpenske pesmarice iz l. 1544., št. 20.). Posneta je iz Zlate legende Jakoba iz Viraggia in pripoveduje o nemškem romarju, ki se je l. 1020. na poti v Kompostelo s sinom ustavil pri nekem krčmarju v Toulousi. Ta jima je vtaknil skrivaj srebrno kupo v potno malho,^{21a} ju tiral k sodniku, ki je razsodil, da pripade vsa imovina obeh romarjev krčmarju, sina pa je dal obesiti. Ko se oče na povratku od sv. Jakoba Kompostelskega spet ustavi v Toulousi in objokuje svojega še vedno na vislicah visečega sina, ga ta nenadoma nagovori in mu pove, da ga je ves čas držal v rokah sv. Jakob in ga še drži in mu je ves čas tudi hrano dajal. Oče pokliče ljudi, da sina snamejo; na njegovo mesto pa obesijo goljufnega krčmarja.²²

Zgodba je za nas zato važna, ker nam dokazuje, da so legende Jakoba iz Viraggia našle pot tudi v narodne pesmi prav oddaljenih narodov. Kar se je zgodilo na Nizozemskem, se je moglo zgoditi tudi na Slovenskem.

v. Arnim in Klemens Brentano vzela iz v. Seckendorfs Musenalmanach für 1808. Pesem pa je mnogo starejša. Uhland (Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder, Nr. 302) jo ima iz monakovskega papirnatega rokopisa v 8^o Cgm. 809. s konca 15. stoletja, list 61. »von sant Jacob«. Iz Uhlanda ima pesem tudi Rochus v. Liliencron, Deutsches Leben im Volkslied um 1530, Kürschners Deutsche National-Litteratur, 13. Bd. Stuttgart, Union Deutsche Verlagsgesellschaft, (1884), Nr. 136., str. 388—397 (z napevom in kontrapunktično pevsko spremljavo Jodoka v. Branta iz Fosterjeve knjige Ein ausszug guter alter vnd newer Teutscher liedlein... Nürnberg bey Johann Petreio, V. [1556], Nr. 44.)

²⁰ DS, 1937/38, str. 345., 347—348. Pod napisom »Der Graf im Pfluge« je natisnjena ta pesem tudi v Des Knaben Wunderhorn (v Reclamovi izdaji str. 229—235.).

²¹ Prim. slov. pesem z isto snovjo, DS 1937/38, str. 344.

^{21a} Prim. zgodbo o Jožefu, Jakobovem sinu v Gen 44.

²² V latinski izdaji iz l. 1497. De sancto Jacobo apostolo maiori, odstavek E, prva zgodba; v Wyzewovem frc. prevodu na str. 357.